

**Протокол громадських слухань
проекту-переможця підконкурсу «Площа синагог» міжнародного архітектурного
конкурсу для місць пов'язаних з єврейською історією Львова**

Громадські слухання були проведені 27 жовтня 2011 року у приміщенні Львівської міської ради, за адресою: м. Львів, пл. Ринок, 1, каб. 202

Для участі у громадських слуханнях зареєструвалось 34 учасника.

На громадських слуханнях виступили:

С.Дяк, директор Центру міської історії Центрально-Східної Європи (ЦМІ). Організація, програма та регламент проведення громадських слухань. Концепція та проведення міжнародного відкритого конкурсу архітектурних, дизайнерських та ландшафтних проектів для впорядкування місць, пов'язаних з єврейською історією у м. Львові.

Ф.Решке, ландшафтний архітектор, представник авторського колективу-переможця підконкурсу «Площа синагог». Представлення проекту-переможця підконкурсу.

Л.Онищенко-Швець, начальник управління охорони історичного середовища. Перспектива втілення та окремі аспекти облаштування місць пов'язаних з єврейською історією у м. Львові (підконкурсу «Площа синагог»).

В ході обговорення взяли участь:

В.Косів - заступник міського голови з гуманітарних питань; **М.Обідняк** - доцент НУ «Львівська Політехніка»; **В.Петрик** - доцент кафедри РРАІС НУ «Львівська Політехніка»; **Ш.Мейлах** - представник ГО «Єврейське відродження в Галичині»; **О.Ярема** - голова ЛОО НСАУ; **Х.Келлер-Лінд** - журналіст, в тому числі тижневика «Actualité juive» (Франція), член Асоціації нащадків єврейської громади Львова та тих, хто пережив Голокост у Львові (з центром у Єрусалимі), помічник директора Центру вивчення європейської спадщини; **В.Лясковська** - депутат Львівської міської ради; **Ю.Шухевич** – політичний та громадський діяч; **О.Сидор** - екскурсовод; **І.Черняк** – заступник начальника управління охорони історичного середовища; **Й.Зісельс** - голова Асоціації єврейських організацій і общин (Vaad) України; **Ю.Столяров** - архітектор, (представник авторського колективу, що здобув II місце під конкурсу «Площа синагог»); **Н.Космолінська** - редактор мистецьких програм Львівського радіо.

Під час виступу С.Дяк зазначила:

- з метою упам'ятнення місць, пов'язаних з єврейською історією м. Львова, міською владою Львова спільно з ЦМІ ЦСЄ та Німецьким Товариством міжнародної співпраці (GTZ) було організовано міжнародний дизайнерський конкурс. Конкурс був оголошено рішенням Виконавчого комітету Львівської міської ради від 6 серпня 2010 року № 1076;
- ініціатива облаштування та означення місць пов'язаних з історією єврейської громади та проведення міжнародного конкурсу була обговорена під час конференції «Міська єврейська спадщина та історія Центрально-Східної Європи». Конференція відбулася у Львові у жовтні 2008 року і збрала як дослідників єврейської спадщини, так і працівників музеїв, спеціалістів зі збереження історичної спадщини з України, інших країн Європи та Північної Америки.
- умови конкурсу та вимоги до робіт (проектів), які подавалися на нього були чітко визначеними, а сам конкурс тривав з серпня до грудня 2010 р. Учасникам конкурсу було запропоновано для втілення проектів три місця, тісно пов'язаних з історією єврейської громади до Другої світової війни та історією її знищення під час війни: Площа Синагог, Меморіальний парк Бесойлем та Янівський концтабір. Інформація про конкурс була розміщена у ЗМІ та на професійних інтернет сторінках українською та англійською мовами. Усі матеріали для конкурсів були доступні на інтернет сторінці Львівської міської ради. До участі в конкурсі зголосилося 136 дизайнерів із 34 країн, отримано 70 проектів з 16 країн. Міжнародний конкурс був анонімний, та імена авторів і учасників авторських колективів, які

подалися на конкурс до моменту оголошення його результатів не були відомі членам журі конкурсу. Засідання міжнародного журі відбувалося у Палаці мистецтв 21-22 грудня 2010 року. Усі конкурсні роботи були показані у приміщенні Палацу мистецтв. Журі складалося з представників архітектурної громади м. Львова, місцевої влади, дослідників єврейської спадщини та архітектури з України, Ізраїлю та США, відомих експертів у містоплануванні та архітектурі з Німеччини та Швейцарії та представників єврейської громади. 23 грудня 2010р. журі конкурсу було оголошено результати конкурсу на прес-конференції. Першу премію для Площі Синагог отримав учасник з Німеччини, для Меморіального Парку Бесойлем - учасниця з Ізраїлю, для Янівського концтабору - учасники зі США.

- після оголошення переможців всі проекти було виставлено у Львівському Палаці мистецтв, а потім, у березні 2011 року, - у Центрі міської історії. Церемонія нагородження супроводжувалась відкритою дискусією про громадський простір Львова, яка відбулася 19 квітня 2011р. У дискусії також взяли участь представники журі і учасники конкурсу зі Львова. Під час дискусії авторам проектів-переможців та проектів, які отримали почесні відзнаки було вручено дипломи. Усі проекти, а також протоколи засідань міжнародного журі розміщено на інтернет сторінці Львівської міської ради.

Під час представлення проекту-переможця підконкурсу «Площа синагог» Ф.Решке було зазначено:

- пропозиція полягає у створенні трьох просторів з різними характеристиками у кожній частині, де колись стояли три важливих для релігійного та суспільного життя єврейської громади будівлі – Велика міська синагога, Бейт гаМідраш та синагога «Золота Роза». Простори символізують і виявляють історичні традиції кожної будівлі, а також надають даному громадському простору нової якості в повсякденному житті міста. Перше місце - територія, де містилася Велика міська синагога, підкреслює повну порожнечу простору в зіставленні зі щільністю навколишніх будівель в історичному центрі міста. Це символізує винищення єврейської громади Львова під час Голокосту. Макет прокреслює план синагоги на місцевості за допомогою по-різному текстурованого покриття. Друге місце - територія колишнього Бейт гаМідрашу - визначається як зелений простір. Світла лінія окреслює стіни старої будівлі і контрастує з травою, що росте поміж ними. Проект привертає увагу до історії єврейського Львова, повертаючи пам'ять про нього через створення спільних просторів діалогу між поколіннями, між свідками життя й загибелі єврейської громади та сучасними мешканцями і гостями міста. До цієї ділянки додається низка виставкових елементів, є пропозиція побудувати широку білу стіну, ділянку доповнюють бетонні лавки, стіни пам'яті з прозорого бетону та дерева на різних рівнях. Бейт ГаМідраш був домом навчання і ця територія має символізувати діалог з минулим, в тому числі через знання. Основна інформація про усі три будівлі, а також про історію єврейської ділянки буде розміщена тут. Третє місце - територія, де стояла синагога Золота Роза, місце символізує порядок і спокій, що їх навиває кількасотлітня історія єврейської громади. Це місце спокою і задуми, воно символізує багатовікову історію єврейської громади Львова. Залишки «Золотої Рози» залишаються недоторканими, збережено також історичні шляхи, що ведуть до синагоги. Проект ще враховуватиме дані археологічних розкопок, а також можливість включення у меморіальний простір сусідньої будівлі ритуальної лазні – микви.

- особливості дизайну, розташування елементів декору трьох просторів та впорядкування даної території загалом; показ та роз'яснення матеріалів – різного виду та текстури бетонного покриття з використанням прикладів. Пояснено, як кожен тип використаного матеріалу для покриття та виступаючих елементів співвідноситься з концептуальною ідеєю проекту, а також як такі матеріали спів діють з оточуючою забудовою. Використано приклади з облаштування меморіальних місць у різних містах Європи. .

Під час обговорення проекту-переможця під конкурсу, учасниками було зазначено:

В.Косів:

- щодо даного місця досить тривалий час між представниками місцевої єврейської громади, представниками єврейської громади з інших країн світу та представниками місцевої

влади ведеться дискусія щодо того як даний простір має бути впорядкований, належно означений і вшанований;

- з метою внесення конструктиву по даній темі з ініціативи міської влади, ЦМІ та GTZ було оголошено міжнародний відкритий конкурс проектів, який відбувся за всіма правилами, розгляд проектів проводився міжнародним журі. За результатами конкурсу шість із восьми членів журі висловилися однозначно підтримку проекту, запропонованому авторським колективом Ф.Решке;
- наступними важливими кроками мають бути дії в напрямку реалізації проекту, благоустрою цієї території, і в цілому покращення даного громадського простору. Проект потрібно реалізовувати вже від тепер, бо в протилежному випадку на цьому місці не буде реалізований даний проект, може знайтися десять-п'ятнадцять інших пропозицій з комерційним контекстом.

М.Обідняк:

- про даний конкурс нічого не було відомо архітектурній громадськості;
- на даній ділянці ніколи не можна нічого будувати, її потрібно закріпити як резерв;
- на наступних етапах конкурсу (підконкурсів) обов'язково потрібно підключити до попереднього розгляду та обговорення архітектурну громадськість міста.

В.Косів: програма конкурсу була затверджена ЛОО НСАУ, а його учасниками стали також львівські архітектори, серед яких є також переможці конкурсу.

В.Петрик:

- про конкурс було відомо всім;
- автором переможцем враховані три будівлі (місця), але окрім них є ще наявною існуюча будівля єврейської микви.
- чи автором враховано наявність цієї будівлі і пропозиції журі щодо доопрацювання проекту з врахуванням згаданої інформації, і який з проектів презентується на даному слуханні?

Ф.Решке: цей проект є конкурсним проектом і тому є концептуальною пропозицією трьох ділянок. Це є основою для подальшого проектного рішення щодо даної території. В даному випадку це щось, що може бути додане та інтегроване, але водночас підходить до концепції збереження історичного центру. Згадана четверта будівля історичної микви може бути включена в проектні пропозиції та додатково обговорена в разі потреби.

Ш.Мейлах:

- площа Великої синагоги є в першу чергу храмовим місцем, водночас храмовий пріоритет цієї території не був включений в концепцію конкурсу;
  - ідея конкурсу не була належно сформульована, до роботи журі не було залучено жодних релігійних діячів, які б могли сформулювати відношення до цього проекту;
  - якщо проект не буде втіленням пам'яті про храм, то у такому разі він скоріше буде розглядатися як образа і світова єврейська громада буде звертатися до місцевої влади щодо того, що дана територія впорядкована таким проектом у неналежний спосіб;
  - запропонований проект має виключно символічний контекст;
- при проведенні конкурсу не враховано українське законодавство, за яким мала бути створена концептуальна основа для конкурсантів, зокрема дана територія мала б бути попередньо детально дослідженою, оскільки при археологічних роботах у попередні часи тут були знайдені археологічні пам'ятки, а на території площі знаходяться елементи синагоги XIV ст.

О.Ярема:

- дана територія є священною для єврейської громади, а тому вона має бути збереженою;
- запропонований проект має ландшафтно-дизайнерський характер і його авторами витримано вимоги конкурсу;

- якщо єврейське громада підтримує представлений варіант, в такому випадку спілка архітекторів теж погодиться із ним, якщо ж стоятиме питання про відтворення синагоги, а такий проект є розроблений, то в такому випадку як автор-переможець конкурсу поставиться до ідеї відтворення синагоги на цьому місці?

Ф.Решке: даний простір є недоторканим. Запропонований нами проект не робить великої інтервенції в середовище даної території ні зеленими насадженнями, ні іншими декоративними елементами, проект залишає відкритим простір, що зберігає можливість подальшого розвитку цієї території і можливо навіть відновлення сакральних об'єктів. Важливим у даному випадку є проведення ґрунтовних археологічних робіт та необхідність донесення максимальної інформації до громадськості.

Х.Келлер-Лінд:

- зазначила, що є журналістом у кількох виданнях, зокрема для основного тижневика єврейської громади у Франції. На зустріч прийшла з приватних причин, а у Львові перебуває як представник Асоціації нащадків єврейської громади Львова та тих, хто пережив Голокост у Львові;
- опікується долею двох будівель, які є частиною єврейської спадщини і перебувають у загрозовому стані – колишня будівля єврейської общини по вул.Шолом Алейхема,12 та колишня синагога по вул.Вугільній, де знаходиться Культурне товариство ім.Шолома Алейхема;
- повідомила, що уся її родина загинула у Львові під час Голокосту, а її батько залишився живим, бо у 1930-х виїхав здобувати медичну освіту. Свого часу її родина долучилася до фінансування будівництва багатьох місцевих будівель;
- сьогодні на місці території, де розташовувалася Велика синагога існує паркінг, а на місцях де були надгробки їздять автомобілі. Бачачи такий стан перший раз, була шокована, адже це ганьба та образа пам'яті про людей.
- представлений проект є гнучким, показує повагу до місця і його історії. З боку архітектора не проводиться велике втручання (докорінна зміна території). Справді, краще мати пам'ятку із впорядкованою територією, на якій люди не зможуть будувати кав'ярні та засмічувати. Першим кроком має бути захист того, що збереглося, а відтак можна робити подальші роботи зі зміни на краще;
- проект треба реалізувати, щоб врятувати це місце. Особливо важливим є те, що саме такий проект не перешкоджає у майбутньому реалізації інших проектів, які б вшановували ці місце, їх важливість для єврейської спадщини.

Ш.Мейлах:

- дана територія вимагає сакральності, окрім даного місця у Львові є ще багато інших місць пов'язаних із єврейською та українською історією;
- зараз йде шалений пресинг з боку міжнародної громадськості, що ніби місцеве населення не зацікавлене у благоустрої цієї території і не має бажання увічнювати цю пам'ятку, водночас місцеве населення навпаки зацікавлене, щоб зберегти надбаня історії. В даному випадку гармонізація полягає у відновленні знищеної тоталітарними ідеологіями історичної пам'яті, а сам проект має бути компромісним та прийнятним;
- дане місце занедбане і не доглянуте, саме тому місцева влада мала б забезпечити тут порядок і благоустрій, збереження історико-культурної спадщини;
- запропонований проект не є збалансованим, оскільки до журі не було запрошено жодного релігійного діяча;
- запропонований проект слугуватиме облаштованим місцем для виходу собак;
- дане місце не є світським, воно є сакральним, зокрема згідно постанови КМУ №700 визначено, що синагога Золота роза має бути відбудована, а у вихідних даних щодо конкурсу навіть не подається варіанту її відбудови.

Х.Келлер-Лінд: на разі існуюча територія слугує місцем виходу собак.

В.Лясковська:

- конкурс організовано не легально ЦМІ ЦСЄ та виконавчим комітетом Львівської міської ради без врахування думки та участі депутатів міськради;
- за німецькі кошти має бути профінансоване відновлення синагоги;
- кошти потрібно скеровувати у відновлення історико-культурної спадщини.

С.Дяк: членами ЦМІ ЦСЄ є невелика кількість молодих людей, випускники різних львівських ВУЗів, зокрема історики, соціологи, історики мистецтва, які долучилися до реалізації цього проекту та проведення конкурсу. Загалом ініціатором і реалізатором конкурсу міг бути лише виконавчий комітет/місто. До участі в організації та проведення конкурсу були залучені С.Кравцов, О.Бойко та інші фахівці, які є експертами з питань історії архітектури тощо. Конкурс був анонімний. Проектам, які надійшли на конкурс було присвоєно відповідні номери, тобто для журі не були відомі імена їх авторів. Проект, котрий переміг, був під номером 012050, рішення про визнання його кращим було прийнято міжнародним журі.

Ю.Шухевич:

- крім місця, яке розглядається, потрібно звернути увагу на ситуацію, в якій опинилися вулиці Федорова, Сербській, Руській, де будівництвом готелів та розважальних закладів руйнується середовище цих вулиць;
- завданням даного проекту має бути відновлення історичного середовища всього кварталу.

С.Дяк: ситуація, яка склалася на вул.Федорова, є скандальною, вона демонструє брак усвідомлення історії цього місця. Проект-переможець, який презентується покликаний зберегти пам'ять та є одним із способів виправлення ситуації на даній території.

О.Сидор:

- проект імпонує, оскільки він виправить ситуацію із занедбаністю даної території, в наслідок чого це місце стане впорядкованим і прийнятним для проведення тут екскурсій присвячених єврейській спадщині, оскільки згадана територія є дуже цікавою для туристів з Німеччини, Австрії, Швейцарії, які теж звертають увагу на те, чому дана територія є занедбаною;
- проект передбачає собою реконструкцію, а не реставрацію, а тому при його втіленні мають бути враховані потреби єврейської громади.

М.Обідняк:

- одним із символічних варіантів впорядкування даної території могла б стати «стіна плачу» як в Єрусалимі або ж музей чи засклена площа із розміщенням на ній зменшеного макету єврейського кварталу;
- до складу конкурсного журі мали бути включені представники світської та релігійної єврейської громади;

І.Черняк:

- проблема є актуальною враховуючи широту її обговорення;
- має бути забезпечений належний благоустрій території;
- має бути толерантне відношення до партнерів і людей, які займаються даним питанням;
- проект виконано лаконічно і витриманий в дусі критеріїв передбачених конкурсом, до складу журі входи дійсно фахівці з питань збереження єврейської історичної спадщини;
- імпонує зелена площа і небажання споруджувати щось велике, проект витворює новий впорядкований громадський центр;
- проект потрібно втілити, а в подальшому громадські організації, Львівська міська рада, виконавчий комітет, громадськість мають вирішувати чи прийняти чи відхилити даний проект і чи відповідно проводити/не проводити його фінансування.

Й.Зісельс:

- якщо б на етапі формування завдань конкурсу були запрошені представники єврейської громади (львівська чи всеукраїнська), то в такому разі можна було б уникнути протиріч, які виникають зараз. Мова не йде лише про архітектурну дискусію, оскільки поряд з цим є важливим чинник законодавства, національний, історичний та релігійний чинники, при врахуванні яких можна б було уникнути суперечностей;
- серед представлених на конкурс проектів по даному місцю не було жодного, який би втілював собою трагічність, історичність та релігійні аспекти цього місця;
- архітектурно проект дійсно кращий серед запропонованих, якщо його автор і місто погодиться на базі цього проекту зробити його трансформацію, щоб уникнути суперечностей та протесту з боку єврейської громади та інших фахівців, яких цей проект не влаштовував по інших аспектах;
- сучасний стан даного місця не подобається ні єврейській громаді, ні місту, він не достойний історії міста та історії єврейського кварталу, а тому має бути знайдене компромісне рішення для цього місця, оптимальне для єврейської громади з врахуванням історичних і релігійних особливостей цього місця .
- третина проекту виглядає археологічною, зокрема в частині руїн синагоги Золота роза, трішки потрібно доопрацювати частину Бейт гаМідрашу та доопрацювати місце на території, де була Велика синагога, що потребує додаткового обговорення.

Ю.Столяров:

- даний конкурс був організований максимально відкрито;
- проект Ф.Решке є дуже вдалим та концептуально правильним;
- основні недоліки проекту в тому, що його потрібно доопрацювати в частині Бейт гаМідрашу і чіткіше відобразити місце Великої синагоги.

Н.Космолінська:

- дана територія є занедбаною і потребує благоустрою, презентований проект в даному контексті є делікатним та добрим, на перспективу він не заперечує наступні трансформації, зокрема в частині археології і місця відновлення синагоги.

Л.Онищенко-Швець:

- Львівська міська рада виступила ініціатором впорядкування даного місця та співорганізатором проведення конкурсу до якого активно долучилися ЦМІ ЦСС та GTZ;
- відбувались зустрічі з мешканцями сусідніх будинків. Мешканці сусідніх будинків не знають історії даного місця, однак з їхнього боку під час зустрічей були висловлені пропозиції щодо впорядкування та озеленення даної території.

В.Петрик:

- автор проекту відповів на всі запитання, які ставилися за умовами конкурсу;
  - дискусія, котра була започаткована на слуханнях, є наслідком того, що не всі проблеми і питання були поставлені перед учасниками конкурсу. Щоб уникнути конфлікту і гармонізувати ситуацію необхідно усвідомити, що з моменту закінчення конкурсу всі наступні дії мають відбуватися згідно українського законодавства, а той, хто виграв конкурс, має отримати завдання, яке має бути сформульоване представниками виконкому, фахівцями та членів журі, де будуть виписані всі проблеми, які він має вирішити додатково і тільки після цього як проект буде доопрацьований, виносити його на громадські обговорення;

В.Косів: На разі розглядається концепція, а не проект. Сам етап проектування буде мати часові рамки і проектувати його буде очевидно переможець конкурсу спільно з архітекторами чи архітектурним бюро зі Львова. Побаження та рекомендації в тому числі які прозвучали, були також записані у резолюції журі і вони будуть враховані в процесі проектування. Були зустрічі з представниками єврейської громади та проведені громадські слухання перед оголошенням конкурсу, зустрічі з мешканцями сусідніх будинків, які теж

надали свої письмові рекомендації. Очевидно, що буде ще один етап, коли буде обговорюватися вже проект і вище згадані речі у ньому вже будуть враховані. Реалізація проекту не може розпочатися вже, оскільки не має ще затвердженого проекту, але працювати над проектом потрібно розпочинати відтепер, бо якщо нічого не робити, то від цього це місце кращим не стане. Щодо пропозицій, які лунали на користь відбудови синагоги на даній ділянці, то наочним тут є приклад із синагогою на вул.Вугільній, яка була передана релігійній громаді 20 років тому, і яка нажаль валиться, і не виключено що за декілька років буде схоже зібрання із обговоренням як відбудувати згадану синагогу.

**Співголовуюча на
громадських слуханнях
директор Центру міської історії
Центрально-Східної Європи
С.Дяк**

**Співголовуюча на
громадських слуханнях,
начальник управління охорони історичного середовища
Л. Онищенко-Швець**

**Секретар громадських слухань,
в.о. начальника відділу громадського партнерства
управління «Секретаріат ради»
О.Файфурка**